

Vai PSRS pastāvēja federālisms, un kāds tas bija

Etienne Forestier-Peyrat

► To cite this version:

Etienne Forestier-Peyrat. Vai PSRS pastāvēja federālisms, un kāds tas bija: Par jaunu pētījumu padomju tiesību vēstures laukā. Jurista vārds , 2018, pp.27-29. <<http://www.juristavards.lv/doc/273195-vai-psrs-pastaveja-federalisms-un-kads-tas-bija/>>. <halshs-01858373>

HAL Id: halshs-01858373

<https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01858373>

Submitted on 24 Aug 2018

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Foto: no autora personīgā arhīva

Etjēns Forstjē-Peirā (*Etienne Forestier-Peyrat*)

Asociētais profesors Lilles Universitātes Politikas zinātņu augstskolā
(*Sciences Po Lille*)

Vai PSRS pastāvēja federālisms, un kāds tas bija

Par jaunu pētījumu padomju tiesību vēstures laukā

Esmu novērojis neticības un pārsteiguma parādīšanos savu kolēģu acīs ik reizi, kad pastāstu par savu nodarbošanos ar padomju federālisma vēstures pētīšanu.¹

Vai tiešām var pētīt ko tādu, kas acīmredzami nav samērojams ar tiem standartiem, kurus parasti izvirza federālismam?

Kā var nopietni apsvērt pat domu aplūkot federālas valsts pazīmes šādā autoritārā un centralizētā valstī?

Vai tā nebūtu padošanās padomju režīma politiskajai propagandai?

Šie jautājumi ir pavisam nopietni, un nekad tos nevīžīgi nenoraidītu. Tomēr uzskatu, ka var droši pārvarēt "Potjomkina ciematu" attieksmi attiecībā uz padomju federālismu.²

Nav šaubu, ka padomju federālisms nebija tāds federālas valsts modelis kā Amerikas Savienotajām Valstīm, Kanādai vai Austrālijai: liberāla demokrātija, skaidra kompetenču sadale, tiesas kontrole PSRS neeksistēja. Tiesību vēsturniekiem šeit rodas jautājums: vai būtu jāsāk ar federālisma normatīvo definīciju, kuru stipri ietekmējis anglosakšu tiesību modelis, lai attiecīgi arī vērtētu padomju modeli? Galu galā Padomju Savienība nebija tā vienotā valsts, kas apvienoja gan autoritāras, gan federālas valsts elementus. Piemēram, deviņpadsmitā gadsimta beigū Vācijas federālisms un autokrātija savstarpēji

stiprinājās pēc Bismarka ģenerālplāna un satrauca tiesību zinātņu pētniekus 20. gadsimta sākumā.³

Manu pētījumu pamattēze balstās uz to, ka jāatgriežas no federālisma un liberālisma sasaistes, jo federālisms var tikt saistīts arī ar neliberāliem režīmiem. Manā skatījumā, šo problēmu ir jāapsver daudz nopietnāk, ja runājam par Eiropas Savienības situāciju un īpatnībām, jo tās kvazifederālā kārtība nav obligāti vienādojama ar demokrātijas uzlabošanu Eiropas iedzīvotājiem, kā to nesen uzsvēris bijušais konstitucionālās tiesas tiesnesis Dīters Grimms.⁴

Visā Padomju Savienības pastāvēšanas laikā federālisms tika uzspiests kā pierādījums tam, ka komunistiem ir izdevies atrisināt "nācijas jautājumu". Šī propagandas stāsta daļa bija ļoti izteikta režīma pastāvēšanas pirmajos gados, kad lielinieki (boļševiki) vēl ticēja, ka revolūcija pletīsies un jaunās padomju republikas būs kā "Eiropas Savienotās Valstis", lietojot Trocka terminoloģiju. Zīmīgi, ka lielinieki sākotnēji lauza carisko politiku un vērienīgi sludināja pozitīvu rīcību attiecībā uz mazākajām nacionālītātēm.⁵ Daudzi padomju juristi patiesi ticēja, vismaz pirmajos gados, ka padomju federālisms būs jauna un kvalitatīvi augstāka politiskās pārvaldes forma: zīmīgi, ka šī vārda lietojums krievu valodā (savienība – "sojuz") to atšķīra no "buržuju" federālisma. Ukrainu tiesību skolā 20. gadsimta 20. gados tas redzams īpaši izteikti. Tā bija īpaši aktīva laikā, kad Ukrainas vadība bija noskaņota ļoti stingri aizstāvēt republikas kompetences attiecībās ar Maskavu.

3 Rauh M. *Föderalismus und Parlamentarismus im Wilhelminischen Reich*. Düsseldorf, Droste Verlag, 1973.

4 Grimm D. *Europa ja – aber welches? Zur Verfassung der europäischen Demokratie*. Munich, C.H. Beck, 2016.

5 Martin T. *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca-London, Cornell University Press, 2001.

1 Projekts SOVFED "New Approaches to Soviet Federalism", ko finansē Parīzes politikas zinātņu augstskola "Sciences Po Paris". Skat.: http://chsp.sciences-po.fr/projet_SOVFED

2 Līdzīgs apgalvojums izteikts arī: Raffass T. *The Soviet Union – Federation or Empire?* London–New York, Routledge, 2012.

Būtu jāapsver iespējamība, ka federālisms nebija tikai rīks lielnieku rokās, bet varēja kļūt arī par apgrūtinājumu. Baltijas valstu neatkarības atgūšanas vēsture 20. gadsimta 80. gadu beigās ir lielisks piemērs: Baltijas neatkarības procesa atbalstītāji oficiālajā padomju retorikā varēja atrast visus argumentus, ko vien tiem vajadzēja. 1977. gada PSRS konstitūcija garantēja “suverenitāti” katrai padomju republikai (76. pants), nedalāmību jeb veselumu to teritorijām (78. pants) un to tiesības atdalīties (72. pants). Protams, normālā padomju ikdienas praksē visi šie konstitucionālie noteikumi deva maz labuma režīma oponentiem, lai gan vēsturnieki ir spējuši pamatot, ka Eduards Berkļavs un nacionāļkomunisti 20. gadsimta 50. gados regulāri atsaucās uz konstitūciju un partijas statūtiem, lai aizstāvētu Latvijas PSR tiesības.⁶

Kad Baltijas valstu iedzīvotāji sacēlās pret padomju režīmu 80. gadu beigās, ļoti viegli bija pagriezt šo “federālo retoriku” un izmantot to *pret* PSRS centrālo aparātu. Bija vieglāk to pārvērst patiesā suverenitātē, teritoriālajā nedalāmībā un tiesībās atdalīties, jo tas viss *jau* bija PSRS konstitūcijā. Latvijas PSR Augstākās padomes arhīvos atrodas atsaucis uz “republikas pilsonību,” par ko intensīvi diskutēja 1988.–1989. gadā nolūkā piešķirt šim jēdzienam saturisku nozīmi, pirms vispār neatkarības atgūšanas ideja bija pilnībā nobriedusi. Latvijas tiesību lietpratēji ieņēma nozīmīgu vietu šo sarunu ietvaros, starp tiem jāizceļ Juris Bojārs, Augstākās padomes loceklis un vairāku svarīgu publikāciju par pilsonību autors 20. gadsimta 80. gados.⁷ Ar šīm darbībām tika iets pa to pašu ceļu, ko Ukrainas vadība gāja 20. gados, panākot lielāku nozīmi padomju republikas pilsonībai, pretstatā PSRS federālajai pilsonībai.

Vardarbīgā Baltijas valstu 1940. gada aneksija jeb pievienošana PSRS, protams, bija svarīgs arguments, lūkojoties no starptautisko tiesību skatpunkta, lai atgūtu Baltijas suverenitāti.⁸ Jāatzīmē arī fakts par to, ka sadalīšanai padomju federālā struktūrā bija būtiska nozīme, ko uzsver P. Kremņevs.⁹ Manu uzmanību piesaistījis Parīzes kolēģes – latviešu vēsturnieces Unas Bergmanes darbs, viņas doktora disertācija ir par Francijas un ASV ārpolitiku Padomju Savienības sabrukšanas periodā, kā arī nesensais Ukrainā dzimušā vēsturnieka Sergeja Plohija darbs.¹⁰ Ja padomju federālismam bija būtiska loma padomju valsts vēstures beigu posmā, ko var teikt par agrākiem laikiem?

Darbs pie šī projekta mani ir aizvedis uz vairākām bijušajām padomju teritorijām: Kazahstānu, Latviju, Armēniju, Gruziju, Ukrainu, Moldovu un Krieviju.

6 Prigge W.D. The Bearslayers. The Rise and Fall of the Latvian National Communists. New York, Peter Lang, 2015, pp. 29–30.

7 Bojārs J. PSRS pilsonība. Rīga: Avots, 1982.

8 Sadajova V. PSRS un Latvija: starptautisko tiesību pārkāpumi. Rīga: Lauku Avīze, 2016.

9 Kremnev P.P. Raspad SSSR. Mezhdunarodno-pravovye problemy. Moscow: Zertsalo, 2005.

10 Plochy S. The Last Empire. The Final Days of the Soviet Union. New York: Basic Books, 2014; Bergmane U. French and US Reactions Facing the Disintegration of the USSR. The Case of the Baltic States (1989–1991), Ph.D. Dissertation, Sciences Po Paris, 2016.

Pētu padomju sistēmas federālisma dažādās izpausmes, jo īpaši pievērsoties republiku pastāvīgajai pārstāvībai Maskavā. Tam bija daudz lielāka nozīme, nekā tiek kopumā un plašākā sabiedrībā uzskatīts. Jāsāldzina tagadējo pārstāvju Eiropas Savienības mītnē Briselē darbība mūsdienās, kas ietver gan birokrātisko darbu, gan lobēšanu un sarunas par budžetu. Esmu gatavojis publikācijas par Padomju Savienības paradumiem konstitucionālo kompetenču piešķiršanā republikām starptautiskajās attiecībās pēc 1944. gada un to ietekmi starptautiskajās tiesībās. Īpaši jāuzsver sarunas par nolīgumiem 20. gadsimta 60. gados.¹¹ Tāpat juristu interese varētu saistīt Padomju Savienības konstitucionālās tiesības. Kopš 50. gadu vidus īpaši tika uzsvērtā “sociālistiskā likumība,” kā arī likuma un juristu lielā nozīme sociālajās attiecībās.

To var novērot visās padomju republikās, kur tika izveidotas juridiskās komisijas kā Ministru padomes padomdevēji. Latvijā to izveidoja 1959. gada oktobrī un komisijā apvienoja juristus no dažādām valsts un zinātniskajām institūcijām.¹² Viens no komisijas darba uzdevumiem bija Kriminālkodeksa un Civilt kodeksa izstrāde – kompetences, kas bija nodotas republikām. Šie apstākļi uzskatāmi par būtiskiem pagrieziena punktiem, salīdzinot ar Staļina laika pārmērīgi centralizēto pārvaldi, ļaujot Latvijas juristiem tiešā veidā iesaistīties kodeksu apspriešanā. Ievēribas cienīgs ir apstāklis, ka tas deva iespēju sarīkot vienu no pirmajām būtiskajām Baltijas republiku tiesību zinātņu lietpratēju sapulcēm 1959. gada maijā Rīgā. Gustavs Kļava, Latvijas zinātņu akadēmijas tiesību sekcijas vadītājs, tiešā veidā iesaistījās konferences organizēšanā un gatavoja plašus apskatus Paulam Dzērvem.¹³

Zinātņu akadēmijas arhīvi demonstrē uzskatāmu tiesību zinātņu atmodu, vienlaikus Latvijas Valsts universitātes štatu saraksts piedzīvoja būtisku izaugsmi tieši 20. gadsimta 50.–60. gados. Nepieredzēti daudz uzmanības 50. gadu beigās tika pievērstas juridisko un konstitucionālo tekstu publicēšanai, to apliecina darbi, kas tika publicēti latviešu un krievu valodā.¹⁴ Šīs publikācijas veicināja plašāku diskusiju par to, ko varētu dēvēt par “republikas tiesību paplašināšanu” (*rasshirenie prav respublik*), ko aktīvi apsprieda padomju tā laika juristi.

Īpaši svarīgs brīdis bija Hruščova 1962. gada aprīļa paziņojums, ka padomju konstitūcija jāpārskata saistībā ar pāreju uz pilnībā sociālistisku uzbūvi. Tika izveidota komisija, kur vienu no apakškomisijām, kas atbildēja par pilsoņu jautājumiem, vadīja bijušais lielnieks (boļševiks) Anastass Mikojans. Izpētot šīs apakškomisijas dokumentus, skaidri var identificēt vienu no tā laika inovatīvajām pieejām. A. Mikojans, etniskais armēnis, atbildīgi

11 Dullin S., Forestier-Peyrat E. Flexible Sovereignties of the Revolutionary State Soviet Republics Enter World Politics. Journal of the History of International Law, Vol. 19, No. 2, May 2017, pp. 178–199.

12 Latvijas Valsts arhīvs (LVA), f. 938, ap. 3, l. 116.

13 LVA, f. 2369, ap. 1, l. 116.

14 Kļava G., Millers V., Stumbiņa E. Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā (1917–1957). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.

izturējās pret nacionālajiem jautājumiem un bija stingri pārliecināts, ka Savienībā šie jautājumi jāpildinveido.¹⁵ Viņš apzinājās, ka jaunas konstitūcijas izstrādei juridisko zinātņu lietpratējiem jākonsultējas ar Maskavas Valsts pārvaldes un tiesību institūtu, kā arī ar citiem juristiem.

Apakškomisijas priekšlikumu vidū bija arī Konstitucionālās tiesas izveide. Tā skatītu strīdus starp valsts iestādēm, jo sevišķi – republiku un federālās valdības starpā. Iedvesma idejai ņemta no Rietumu pieredzes, kā arī nesen izveidotā Dienvidslāvijas Konstitucionālā tribunāla. Šī ideja ir nozīmīga ar to, ka atgādina par tiesas kontroles klātesamību arī padomju juridiskajā diskursā un varēja gūt zināmu atzīnību arī padomju juristu starpā. A. Mikojan un komanda vēlējās uzsvērt republiku “suverenitāti” un republiku kompetenču konstitucionālo aizsardzību. Viņš vēlējās arī, lai padomu republiku prokurorus apstiprinātu nevis PSRS ģenerālprokurors, bet republiku augstākās padomes, tādējādi stiprinot to suverenitāti.

Kā zināms, Hruščova gāšana 1964. gada oktobrī izbeidza šo unikālo padomju konstitucionālo tiesību attīstības procesu. Kad projektu atdzīvināja 20. gadsimta 70. gados, tas jau bija zaudējis vairākas iezīmes un daudz vairāk ierobežoja padomju republikas. Tomēr atsevišķas diskusiju nianšes vēl aizvien saglabājās: pati ideja par konstitucionālajām tiesībām, kas guva plašāku ievēribu 60. gadu vidū un 70. gados un pat sāka apšaubīt tradicionālo padomju “valststiesību” konceptu.¹⁶ Šeit jāpiebilst, ka būtisks tiesību vēstures aspekts saistīts ar pētījumiem cilvēktiesību aspektos un to piemērošanu, jo sevišķi Austrumu blokā. Daži no pētniekiem uzskata, ka Padomju Savienības un Austrumeiropas iedzīvotāji bieži vien labi

izprata savu tiesību nozīmi (konstitucionālu vai tiesisku), kā arī demonstrēja “tiesībprasmī”.¹⁷

Jānorāda uz padomju konstitucionālo tiesību ģenēzi, kas nerisina tikai individuālo tiesību jautājumus, bet arī kolektīvās tiesības (piemēram, republikas tiesības). Padomju valststiesību lietpratēji 50.–60. gados bija pārliecināti, ka nacionālie jautājumi visefektīvāk risināmi juridiskā ceļā. Mana izpēte Latvijas arhīvos un bibliotēkās, kā arī tikšanās ar tā laika praktizējošiem juristiem (piemēram, Andri Plotnieku) pārliecināja par Latvijas kā nozīmīga diskusiju elementa lomu.¹⁸ 1959. gadā notikusi tīrīšana nacionālkomunistu vidū tomēr galīgi nenoslāpēja viedokļus par republiku tiesībām – tomēr tie kļuva diskretāki un tehniskāki.¹⁹ Pateicoties tam, ka starpkaru [Latvijas Republikas neatkarības] periods vēl nebija tik tāls un tradicionāli Latvijas juristi ir ļoti atsaucīgi Rietumiem, viņu ieguldījumam bija īpaša nozīme.

Mans zinātniskais projekts tuvojas noslēgumam, ko plānoju atzīmēt ar vairākām publikācijām vadošos starptautiskos žurnālos un tematiskajos izdevumos. Tāpat plānoju organizēt vairākus pasākumus par padomju tiesību vēstures tēmu, lai savestu kopā akadēmiķus no dažādām nozarēm, kritiski izvērtētu līdzšinējos uzskatus un stimulētu jaunas idejas gan vēsturnieku, gan juristu vidū. Vienu no pasākumiem ļoti vēlētos sarīkot Rīgā, lai uzsvērtu Latvijas un Baltijas skatpunktu šajā vēstures posmā, tāpēc būšu pagodināts saņemt ziņu no jebkura interesenta, kam šis manu pētījumu temats – padomju federālisms – būtu interesants. ■

17 Nathans B. Soviet Rights-Talk in the Post-Stalin Era. In: Hoffman S.L. (ed.) Human Rights in the Twentieth Century. New York: Cambridge University Press, 2011, pp. 166–190.

18 Plotnieks S. Petr Stuchka i istoki Sovetskoj pravovoj mysli 1917–1925. Rīga: Gosudarstvennyj Universitet im. P. Stuchki, 1970.

19 Nacionālkomunisti 1959. gada notikumu kontekstā. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2009, Nr. 2, 149.–173. lpp.

15 Pavlov M.J. Anastas Mikojan. Politicheskiy portret na fone sovetskoy epokhi. Moscow: Mezhdunarodnye Otnoshenija, 2010.

16 Osakwe Ch. Review Sovetskoe Konstitutionnoe pravo (S.I. Rusinova, V.A. Rjanzhin, 1975). Tulane Law Review, Vol. 51, 1977, pp. 411–422.

INFORMĀCIJA

Skaidrojums par stundu algu likmes izmaiņām

Valsts darba inspekcijas skaidrojums par stundu algu likmes izmaiņām saistībā ar Viņa Svētības pāvesta Franciska vizīti Latvijā.

2018. gada 21. jūnijā tika izdarīti grozījumi likumā “Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”, kas paredz, ka 2018. gada 24. septembris, Viņa Svētības pāvesta Franciska pastorālās vizītes Latvijā diena, tiek noteikts par svētku dienu.

Gan Darba likuma 75.³ pantā, gan Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likuma 14. panta 11. daļā ir ietverts identisks stundas algas likmes

aprēķins: “Stundas algas likmi aprēķina, dalot darbiniekam noteikto mēneša algu ar darba stundu skaitu attiecīgajā kalendāra mēnesī. Ja darbiniekam noteikts summētais darba laiks, stundas algas likmi aprēķina, dalot darbiniekam noteikto mēneša darba algu ar attiecīgā kalendāra gada vidējo darba stundu skaitu mēnesī.”

Ņemot vērā to, ka šādi grozījumi ietekmē kalendārā gada vidējo darba stundu skaitu, kā arī to, ka grozījumi ir pieņemti gada vidū, sākot ar 2018. gada 12. jūliju, veicot aprēķinus, ir jāpiemēro precizētais darba stundu skaits.

Tas nozīmē, ka stundu algu likme, kas tika aprēķināta no 2018. gada sākuma, ir spēkā līdz 11. jūlijam ieskaitot, savukārt no 12. jūlija stundu likme tiek pārrēķināta, un tā tiek saglabāta līdz gada beigām.

Valsts darba inspekcija